

חיקוי והתבוללות

מהי חנוכה? שלושה רבדים יש במשמעות חג זה. ברובד הראשון, חנוכה מייצגת את העוז והגבורה לשמור על הנאמנות להקב"ה ולמצוותיו. שבעת בניה של חנה המוכנים למות על קידוש השם ולא להשתחוות לפסל ואלעזר הזקן שאינו מוכן להיטמא במאכלות אסורים הם סמלי החג. אמנם כן, יש במקרא הד לרדיפות דתיות קודמות. ספר דניאל מספר על חנניה, מישאל ועזריה שבימי נבוכדאצר נזרקו לכבשן האש. באגדה החז"לית, עמד אברהם בפני גורל דומה, מידיו של נמרוד, סמל העריצות. אברהם אבינו בחייו, נטל חלק בסבלות העתידיים של בני בניו. אולם בחנוכה מתווסף חידוש. לא רק קידוש השם פסיבי, אלא מאבק אקטיבי נגד הצורר. זהו אולי המאבק הראשון בהיסטוריה למען חופש דתי.

הרובד השני של חנוכה הוא הלאומי. למרות היסוסים של רבים בעם, המרד הדתי הפך להיות גם מאבק לאומי, מאבק לשחרור פוליטי. וכך קמה מדינת החשמונאים.

הרובד השלישי הוא הרוחני. נהוג לראות בחנוכה ייצוג העימות בין שתי תרבויות, ירושלים ואתונה, שם ויפת. חנוכה, העתידה להתפתח כסמל למאבק בין אמונה יהודית לפילוסופיה יוונית, הייתה במקורה עימות בין תורת ישראל לאלילות, אלילות, שמאחוריה עמד מגף של מלכי הסלוקים. אולם, לא הייתה זאת רק מלחמה בכוחות חיצוניים. היה זה גם מאבק בתוך העם, בין הנאמנים למסורת היהודית לבין המתיוונים, מסעייהם ומשת"פיהם של השליטים הקולוניאליים. רבים מהמתיוונים היו מודרכים על ידי אינטרסים כלכליים והשאיפה לשלטון. אולם, לא רק. ההתייוונות לוותה בהפנמה תרבותית ורוחנית. בשורות הבאות רוצה אני להתייחס לא לעימות התרבותי הזה, אלא לעצם ההתייוונות, דגם לתופעה שתלווה אותנו במשך הדורות, ההתבוללות.

פיתויי של יפת

השם 'יפת' מתקשר בתודעתנו במילה 'יפה'. יש צדק רב בקשר זה, אבל אולי נכונה גם אסוציאציה אחרת, קשר עם המילה 'פיתוי'. בפרשתנו, פרשת 'וישב', עדים אנו לפעולתו של הפיתוי הארוטי. אשת פוטיפר מנסה לפתות את יוסף. במפגש עם יפת, יוון, מתגלים גוונים נוספים של פיתוי: הפיתוי האסתטי והאומנותי והפיתוי הפילוסופי, אותו כינה הפילוסוף היהודי הגדול, עמנואל לוינס 'פיתוי הפיתוי'. לפיתויים אלה רמז רבי יהודה הלוי כשאמר: "אל תשיאך חכמת יוון אשר אין לה פרי כי אם פרחים". הפיתוי יוצר אשליה מושכת, פרחים, "קליפה" בלשון המקובלים. קליפה זו המסתירה את החטא, הרוע והסבל שבתוכה, במקרה

הטוב מסתירה ריקנות, הפילוסופיה היונית לא יצרה מוסר חברתי. כפרסומות מסחריות רבות, הקליפה, העטיפה המשלה מסתירה אכזבה.

עד כאן הפיתויים הגדולים. אותי מטריד כאן פיתוי בנלי ופשוט הרבה יותר, פיתוי ה'אחר'. עמנואל לוינס היה אולי האחראי העיקרי לפופולריזציה של המונח 'אחר'. יש במושג זה עומק פילוסופי שלא רבים מגיעים אליו. כאן מספיק לנו להצביע על כך שה'אחר' הפך למוקד המוסריות, פרי שלא היה מפותח מספיק בין פרחי יפת. כיבוד ה'אחר' מייצג את החובה להתגבר על הגזענות על כל גווניה, ולכבד את האדם השונה מאתנו, שונה בכל צורה שהיא. על פרק זה של האתיקה מדברים רבות. האדם עלול לתקוף את ה'אחר' בגלל שהוא אינו כ'אני'. אלא שיש סכנה הפוכה. כבמחלות האוטו-אימוניות, האדם תוקף את ה'אני', הורס חלקים חשובים מאישיותו, כדי להיות כ'אחר' ובעיקר כמו ה'אחרים'. גם זה פיתוי מסוכן.

החיקוי הוא מנגנון פסיכולוגי חשוב. אין בכך ספק. ההורים הם מודלים שלאורם נבנות ומתפתחות זהותם המינית, אישיותם וכשרונותיהם. גם החיקוי החברתי, בהמשך החיים, הוא חשוב. קיומן של דמויות איתן ניתן להזדהות ולרצות להידמות להם הוא חיוני. מכאן הרגשת היתמות כשהמנחיגים מועלים בתפקידם או סתם מאכזבים: "מֵאֲשֶׁרֶיךָ מִתְעִים" (ישעיה ג, יב). אלא שהחיקוי עלול להפוך שלילי. קבוצת הצעירים החיונית בתהליך ההתבגרות עלולה להפוך לכנופיות פשע, בבתי הספר, במועדונים ובכבישים. כדי לשמור על האינדיבידואליות ולהגן על היושרה שלו, חייב האדם להתגבר על פיתוי קשה זה, הפיתוי לחקות אחרים, הפיתוי הקורא לו: 'אל תהיה שונה!'.
מה שנכון לפרט נכון גם לגבי העמים והתרבויות. ההתבוללות פירושה אובדן האותנטיות של העם תוך ניסיון לקבל אישיות אחרת. כדברי הראי"ה קוק, החיקוי מביא אותנו לשתות "מים שאובים" במקום מים מן המקור. והראי"ה מוסיף (אדר היקר, נג), שעל סכנת החיקוי הזה עמדה התורה, כאשר התריעה נגד האומרים: "אֵיכָה יַעֲבֹדוּ הַגּוֹיִם הָאֵלֹהִים אֶת אֱלֹהֵיהֶם וְאֶעֱשֶׂה כִּן גַּם אֲנִי". לא! "לא תַעֲשֶׂה כֵן... כִּי כָל תּוֹעֵבֹת ה' אֲשֶׁר שָׁנֵא עָשׂוּ לְאֱלֹהֵיהֶם, כִּי גַם אֶת בְּנֵיהֶם וְאֶת בְּנֹתֵיהֶם יִשְׁרְפוּ בָאֵשׁ לְאֱלֹהֵיהֶם" (דברים פרק יב, ל-לא). בתוך קליפת הפרחים בהם אתה חומד מסתתר הרוע.

העבדות שבהתבוללות

ההתבוללות מסוכנת הרבה יותר כאשר העם משועבד או בגלות. או אז, הכפייה משתפת פעולה עם החיקוי. כך נעלמו תרבויות ודתות. כך התפשטו הנצרות והאיסלאם. כדי להתקיים הייתה היהדות זקוקה לגבורה מיוחדת במינה, ליעוז'. יהודה בן תימא אומר בפרקי אבות (ה, כא) "עז פנים לגיהנם", ויחד עם זאת, "הוי עז כנמר... לעשות רצון אביך שבשמים". כך מתחיל ספר הטורים, הבסיס עליו בנוי השולחן ערוך (אורח חיים א): "כלל גדול... שפעמים אדם חפץ

לעשות מצווה ונמנע מלעשותה מפני בני אדם שמלעיגין עליו... על כן הזהיר שתעיזו מצחך כנגד המלעיגים ולא תבוש". זאת ה"עזות דקדושה, עליה דיבר רבי נתן סופרו של רבי נחמן מברסלב. העוז הזה מסומל בחג החנוכה. בספר דניאל (ז, ו) קוראים אנו על חלומו של בלשצר המלך הבבלי, ובו מופיעות חיות המסמלות את האימפריות. החיה השלישית היא נמר, והיא מסמלת את יוון. בספרות החסידית (שם משמואל, מקץ - שנת תר"פ) קוראים אנו על המאבק בין שני הנמרים העזים. הנמר מסמל את יוון, וגם את הניצחון עליו: "ועל כן כשגברו מלכות בית חשמונאי [על יוון] זכו למדה זו [עזות] בקדושה. וזה נשאר לדורות בחנוכה". זהו העוז להישאר נאמנים ליהדות האותנטית.

המאבק נגד ההתבוללות אין פירושו חיים בגטו מבודד מהעולם. אין זה אומר שאסור לנו לדאוג לפרחים. רבי יהודה הלוי, האסתטיקן הגדול, הוכיח בשירתו בדיוק את ההפך. וכך הגענו לקביעתו הרדיקלית של הראי"ה קוק (גנזי ראייה א, ז עמ' 64). ההתבוללות היא שלילית, אבל היא סימפטום לחסר שעלינו למלא. לפיכך, "כל קללה מתהפכת היא לברכה באחרית, וכל רע נהפך הוא לטוב". ההתבוללות היהודית בעולם המודרני, על הקללה שבה, הייתה שלב הכרחי בהיסטוריה, מכשיר בעלילות ההשגחה. "ההתבוללות הזאת בעצמה היא הכשירה ישועה לכל העולם כולו ולישראל בייחוד באחרית הימים ההולכת וקרבה לעינינו". ההתבוללות המודרנית הייתה שלב בפריצת חומות הגטו, בתהליך שחרור "כוח החיים האצור בישראל". זהו כוח שיש בו "הכשרת קדושה, טהרת המידות, וזיקוק הדעות". הגלות גרמה "טמטום הלב ודלדול המעשים", עליהם העם חייב להתגבר. המדע, האמנות, המוסיקה אינן תופעות זרות העוינות את היהדות. הכוח ופיתוח הגוף אינם פסולים. הם חלקים אינטגרליים של היהדות, ולמתבוללים היה חלק בתחייתם. אלא שאף להתבוללות יש גבולות שאסור לעבור, גבול הבגידה ושיתוף הפעולה עם האויב. גבול, אותו עברו השמאל הפתולוגי מצד אחד, וקבוצה הסהרורית קטנה בנטורי קרתא מצד שני.

כמה מרגיזים דברי הראי"ה. מרגיזים הם מימין, את שדמעו את טרגדיית הניכור ועזיבת היהדות. מרגיזים משמאל, כי הראי"ה לא דיבר אליהם בגובה עיניהם, ומצא בהם כנגד תודעתם העצמית, שליחים בתהליכי תחיית היהדות הנאמנה. ואולי, למרות הכל, הוא צדק.